

صفحه‌های آخر

بررسی فنی ضمایم کتاب

محمد سید اخلاقی

ماهرانه حل می‌کنند.^۱

جدا از این تبادل کاملاً فنی صفحه‌های اول و آخر، به نیت استفاده بهتر و مؤثرتر از کاغذ و سایر ملزومات چاپی، در کتابهای علمی و دانشگاهی، صفحه‌های آخر که اغلب تحت عنوان پیوستها یا ضمایم نامگذاری می‌شود، جا و مقام خاصی دارد. در نوشته حاضر کوشیده‌ایم در حد امکان مطالب و مضامینی که در چارچوب صفحه‌های آخر کتابها، اعم از درسی و غیردرسی قرار می‌گیرد یک به یک بررسی و ضوابط فنی هر کدام را تشریح کنیم.

□

صفحه‌های آخر کتاب مشتمل بر مجموعه‌ای است که ضمن اعتبار بخشیدن به مطالب کتاب، مراجعه خواننده را برای کسب برخی اطلاعات تکمیلی آسان می‌کند. با آنکه صفحه‌های آخر حتی کتابهای علمی و تخصصی یک رشته خاص، با یکدیگر تفاوت دارد اما در هر کدام تعدادی از مضامین فهرست زیر دیده می‌شود:

- واژه‌نامه
- واژه‌نامه توصیفی
- کتابنامه، کتابشناسی
- کتابشناسی توصیفی
- فهرست راهنما (نمایه)
- جدولهای آماری و نمودارها
- پاسخ مسائل
- نمودارهای فامیلی (شجره‌نامه‌ها)
- نمودارهای تشکیلاتی (اداری و نظامی)
- مؤخره - پیگفتار (پسگفتار، فرجام سخن، نتیجه)
- استدراکات و افزایشهای نهایی
- غلطنامه
- یادداشتها (پی‌نوشتها)
- تصاویر رنگی و غیررنگی
- آگهی و معرفی کتابهای چاپ شده و زیرچاپ

صفحه‌های آخر کتاب برخلاف صفحه‌های آغاز محدوده کمابیش ثابتی ندارد و از کتابی به کتاب دیگر متفاوت است. صفحه آخر ممکن است در یک کتاب فقط محدود به یک صفحه باشد و در کتابی دیگر عُشری از حجم نهایی کتاب. به همین دلیل بحث صفحه‌های آخر کتاب را از همین نقطه آغاز می‌کنیم که اگر در کتابی با صفحه‌ای مواجه شدید که ناشر یا مؤسسه نشر در آن کتابهایی را که منتشر کرده یا قرار است منتشر کند به اجمال معرفی کرده است، همین یک صفحه ناقابل در اصطلاح جزو ضمایم یا صفحه‌های آخر کتاب تلقی می‌شود که برخلاف سایر ضمایم، هیچ ارتباطی با محتوای کتاب ندارد اما در عوض برای ناشر و مؤسسه نشر از جهاتی اهمیت اقتصادی دارد. البته ممکن است ناشر و همکارانش این فرصت طلایی، یعنی معرفی رایگان کتابهای خود را، از دست بدهند و این صفحه برای یادداشتهای ضروری و غیرضروری خواننده سفید بماند، اما همین صفحه سفید باز هم جزو صفحه‌های آخر محسوب می‌شود.

نکته دیگر اینکه گره کور صفحه‌های آخر اغلب به دست و دل‌بازی صفحه‌های آغاز کتاب به خوبی و خوشی باز می‌شود. البته گاهی، آن هم به ندرت، صفحه‌های آخر این محبت را بی‌پاسخ نمی‌گذارند و مشکل جورنشدن صفحات کتاب را به ترفندی

واژه‌نامه

یکی از بخشهای پایانی کتاب واژه‌نامه است که در کتابهایی که از زبان دیگری ترجمه شده امروزه کاملاً ضرورت دارد. هر چند که

واژه‌نامه فارسی به انگلیسی

ERTS, Earth Resources Technology Satellite	ارتس
Ertliche	ارتس فیش (میکروفیش ماهواره ارتس)
altimeter	ارتفاع سنج
stereoscopy	استرنوسکپی (برجسته بینی)
skylab	اسکای لاب (آزمایشگاه فضایی)
scanning	اسکن کردن
Multispectral scanner(MSS)	اسکن کننده چند طیفی
signal electrode	الکتروود علامتی
Raster pattern	الگوی راستری
pollution	آلودگی
pollutant	آلوده کننده
tracking station	ایستگاه ردگیری
colour density slicing	برش تراکم رنگی
land-use	بهره‌وری از زمین
Doppler effect	پدیده (انتر) دوپلر
scatterometer	براکده سنج
Electron beam image recorder	بر توی الکترونی ثبت تصویر
Pixel	پیکسل
emission	تابش
transparent	ترانسپارنت

تصویر ۱. نمونه‌ای از واژه‌نامه یک کتاب

معادلهای یک واژه به راحتی میسر نیست. درحالی‌که در واژه‌نامه انتهای کتاب، ضمن استخراج و کشف معادلهای ناهمگون و یکدست کردن آنها، تکرار چندباره یک واژه واحد با معادلهای گونه‌گون نیز منتفی می‌شود. مزیت دیگر واژه‌نامه در پایان کتاب، خلوت شدن حاشیه صفحات متن و اختصاص آن به ضبط اسامی دشوار و برخی توضیحات ضروری مترجم یا توضیحات نویسنده متن اصلی است.^۲ در برخی از کتابها با ادغام معادل واژه‌ها، ضبط اسامی خارجی و توضیحات ضروری و غیرضروری، حاشیه صفحات به هزارتویی تبدیل می‌شود که خواننده ناگزیر عطای مراجعه به آن را به لقایش می‌بخشد.^۳

امروزه با رواج حروفچینی کامپیوتری، استخراج و تهیه واژه‌نامه به سهولت انجام می‌گیرد. حتی می‌توان همزمان با حروفچینی کتاب، مقدمات تهیه واژه‌نامه را به صورت خام فراهم کرد. برای این کار کافی است واژه‌های کلیدی متن را برای اپراتور به ترتیبی مشخص کنید. بعد از خاتمه حروفچینی، ضمن گرفتن نمونه اول حروفچینی کتاب، واژه‌نامه کتاب هم در اختیاران قرار

حاشیه

۱) در این مورد ذیل عنوان «آگهی کتابهای چاپ شده و زیر چاپ» بیشتر توضیح داده شده است.

۲) در کتابهای مصور خلوت بودن حاشیه پایین صفحات امکانات بیشتری برای طراح و صفحه‌آرا در جاسازی شکلها و طرحها فراهم می‌آورد.

۳) برای آشنایی بیشتر با شیوه تهیه و تنظیم واژه‌نامه و ضوابط آن می‌توانید به شیوه‌نامه مرکز نشر دانشگاهی، ویرایش دوم، مراجعه کنید.

کتابهای تألیفی هم در مواردی بی‌نیاز از واژه‌نامه نیست و به تعبیر و اصطلاحاتی که مؤلف برگزیده وزن و اعتبار خاصی می‌بخشد. خواننده در موقع مطالعه کتابی که حاوی واژه‌نامه است در برخورد با واژه‌های نو و ساخته مترجم و مؤلف برای دریافت بهتر مطلب می‌تواند به واژه‌نامه کتاب مراجعه کند. در واقع چاپ فارسی این کتابها، اعم از ترجمه و تألیف، بدون واژه‌نامه ناقص تلقی می‌شود. در بعضی از کتابها واژه‌نامه به دو صورت فارسی و لاتین تنظیم می‌شود. در تعدادی از کتابها هم فقط به یک صورت از واژه‌نامه اکتفا می‌کنند و تنها ترتیب الفبای فارسی یا لاتینی را برای تنظیم واژه‌نامه در نظر می‌گیرند. در تنظیم واژه‌نامه براساس الفبای فارسی قاعده این است که واژه‌ها و اصطلاحات کلیدی و خاص متن را به ترتیب حروف فارسی در سمت راست صفحه و معادل یا برابر نهاده آن به زبان خارجی را مقابل آن در سمت مقابل قرار می‌دهند. در ترتیب الفبای خارجی هم نحوه قرارگیری واژه‌ها به همین ترتیب است ولی براساس الفبای لاتین مرتب می‌شود. آرایش و صفحه‌بندی بعضی از واژه‌نامه‌ها به صورت یک ستونی و بعضی به صورت دو ستونی تنظیم می‌شود. در هر دو شیوه، یعنی یک ستونی یا دو ستونی، گاهی واژه فارسی و معادل خارجی آن طولانی است و در یک سطر مقابل هم قرار نمی‌گیرد و باید واژه در یک سطر و معادل آن در سطر بعدی حروفچینی شود. در این حالت بسته به اینکه واژه‌نامه براساس حروف فارسی یا خارجی تنظیم شده باشد ترتیب قرارگیری واژه و معادل آن به این صورت خواهد بود: در ترتیب فارسی، در سطر اول واژه فارسی و در سطر بعدی (سطر پایین) معادل خارجی آن قرار می‌گیرد. در ترتیب خارجی عکس حالت فوق انجام می‌گیرد (تصویر ۱).

در بعضی از کتابها ضمن تهیه واژه‌نامه در پایان کتاب، معادل واژه‌ها را در پایین صفحات کتاب هم می‌آورند. در مواردی هم واژه‌نامه جداگانه تهیه نمی‌شود و تنها به آوردن معادل واژه‌ها در پای صفحات اکتفا می‌شود. این کار به دلایلی چند مطلوب نیست. یکی آنکه شماره‌گذاری واژه‌ها در متن و در پای صفحات با سایر توضیحات و پانویسها مخلوط می‌شود و به دلیل پراکندگی و تعدد معادلهای خواننده به راحتی نمی‌تواند هر زمان که مایل بود به معادل واژه‌ها و مشتقات آن مراجعه کند. از طرف دیگر برای مترجم و ویراستار واری تکراری بودن یک واژه و یکنواختی حتی

می‌گیرد و می‌توانید به راحتی معادلهای ناهمگون را یکدست و واژه‌های غیرکلیدی را حذف کنید. حتی برای اطمینان می‌توانید به کتابهای دیگری که در همین زمینه منتشر شده نگاهی بیندازید و برابرنهاده‌هایی که انتخاب کرده‌اید با ضبط مترجمان دیگر مقایسه کنید.

واژه‌نامه توصیفی یا فرهنگ اصطلاحات (glossary) صورت دیگری از واژه‌نامه است که ضمن آنکه به ترتیب الفبای فارسی یا لاتینی تنظیم می‌شود، هر واژه دو یا چند سطر توضیح هم دارد. برای تنظیم و ارائه مناسب واژه‌نامه توصیفی بهتر است براساس الفبای فارسی تنظیم شود و معادل لاتینی آن بدون فاصله داخل پراتز مقابل واژه فارسی قرار گیرد و توضیح مربوط به واژه نیز به دنبال آن بیاید. مطلب واژه‌نامه توصیفی، یعنی همین چند سطر است که ملاحظه کردید مطابق همین الگو تنظیم شده است.

واژه‌نامه، کتابشناسی

کتابنامه یا همان فهرست منابع، فهرست مآخذ، فهرست مراجع و... یکی دیگر از بخشهایی است که معمولاً در صفحه‌های آخر کتاب قرار دارد. کتابنامه شامل کتابهایی است که مؤلف برای تألیف و تدوین اثر خود از آنها استفاده کرده و در واقع شاهدهی است بر اعتبار مفاهیم و صحت مطالب کتاب. در کتابهایی که از زبان دیگری ترجمه می‌شود اغلب کتابنامه متن اصلی بدون آنکه ترجمه شود عیناً می‌آید. در بعضی دیگر علاوه بر کتابنامه، توضیحات دیگری ذیل هر منبع یا کتاب داده شده که بعضاً اطلاع خواننده از آنها ضروری است. در این موارد این توضیحات ترجمه می‌شود و مشخصات کتابها به همان ترتیبی که ذکر شد عیناً می‌آید. در متون تألیفی نیز ارائه فهرست منابع یا کتابنامه ضرورت دارد. البته گاهی بعضی از مؤلفان در مراجعه به کتابهای مختلف برای تهیه و تدوین اثر خود، جهت سهولت کار و نشان دادن عمق زحمتی که متحمل شده‌اند، منابعی که مؤلف خارجی برای تهیه اثر خود انصافاً به آنها مراجعه کرده به حساب خود واریز می‌کنند و منابع کتاب خارجی را بی‌کم و کاست می‌آورند. در هر حال اطلاعات مندرج در کتابنامه به‌طور الفبایی تنظیم می‌شود و الگویی به ترتیب ذیل دارد:

۱- نام خانوادگی، نام مؤلف

۲- عنوان کامل کتاب (اصلی و فرعی)

۳- نام مترجم

۴- شماره چاپ، شماره ویرایش

۵- عنوان مجموعه (سری)

۶- مشخصات نشر: محل نشر، ناشر، سال نشر

۷- تعداد جلد

از میان مشخصات فوق، نام مؤلف، عنوان کتاب، نام مترجم،

نام ناشر، سال نشر و تعداد جلد ضروری و بقیه غیر ضروری است (تصویر ۲).

ضمناً در تهیه و تنظیم کتابنامه جدا از رعایت ترتیب فوق به نکات دیگری نیز باید توجه کرد که به اجمال عبارت است از:

- در مورد مؤلفان دوم و سوم و نیز مترجمان کتاب، نوشتن نام و

نام خانوادگی به‌طور وارونه ضرورتی ندارد. مثال: بهزاد، محمود و

علی زرگری، و صادق مبین، فیزیولوژی حیوانی،...

- درباره اثر بعدی مؤلف، ذکر مجدد نام مؤلف ضرورت ندارد و

به جای آن خطی به طول ۱٫۵ سانت کفایت می‌کند.

- به جای نام و نام خانوادگی شاعران معروف، تخلص شاعر

ذکر می‌شود.

- نام ناشر را به صورت کوتاه می‌نویسند: خوارزمی، امیرکبیر نه

انتشارات خوارزمی و...

- تعداد و شماره صفحات کتاب یا مجلد در مشخصات

کتابشناسی ضرورت ندارد.^۴

کتابنامه توصیفی نیز از الگوی کتابنامه و از همان ترتیب

پیروی می‌کند. با این تفاوت که ذیل مشخصات کتابشناسی هر اثر،

رنال، هرن. سیر تکامل عقل نوین، ترجمه ابوالقاسم پاینده، مجموعه

معارف عمومی، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۵۳، ج ۲.

زرین کوب، عبدالحسین. از کوچه زندان (درباره زندگی و اندیشه حافظ)،

تهران، جیبی/فرانکلین، ۱۳۴۹.

... در قرن سکوت، ج ۴، تهران، احمد علمی، ۱۳۳۶.

شکسپیر، ویلیام. انللو، ترجمه م. ا. به آذین، ج ۵، تهران، نشر اندیشه،

۱۳۵۰.

... هملت (شاهزاده دانمارک)، ترجمه م. ا. به آذین، ج ۲، تهران، نشر

اندیشه، ۱۳۵۱.

سکوب، شاهرخ. سوگ سیاوش (در مرگ و رستاخیز)، تهران،

خوارزمی، ۱۳۵۰.

نیمایوشیج. فهرست آثار چاپ شده نیمایوشیج، نمونه‌هایی از شعر

نیمایوشیج، به انتخاب سیروس طاهباز، ج ۲، تهران، جیبی، ۱۳۵۲.

وارد، باربارا و رنه دوبرو. تنها یک زمین (حفاظت سیاره ای کوچک از

آلودگی)، ترجمه محمود بهزاد و محمد حیدری ملایری، تهران، جیبی،

۱۳۵۲.

تصویر ۲. بخشی از یک کتابنامه

فهرست موضوعی

آب ۸۰ و ۱۵۹ ←	- ماهواره‌های کانادا ۱۱۰
آتش‌سوزی ۶۰ و ۱۲۷	پالن ۸۹
آلودگی	برش تراکم ۵۹
- آب ۸۲ و ۱۶۲ و ۱۷۵	برش تراکم رنگ ۵۹
- حرارتی ۶۰ و ۱۶۴	برف، ذوب ۱۶۱
- هوا ۲۶	بلوگا، نهنگ ۱۹۲
← نفت ۸۲ و ۸۲ و ۱۶۲ و ۱۷۵	بهره‌وری از زمین ۱۵۲ و ۱۹۲
آلوده‌کننده ← آلودگی	پراکنده‌سج ۲۳
ارنس ← لندنست	پرتوی الکترونی ثبت تصویر ۱۲۹
ارنس فیش ۱۲۳	پرش ادوارد جزیره ۱۲۹
ارتفاع‌سنج ۶۹ و ۱۸۷	پنجره آتشفشانی ۳۱ و ۶۲
اسکن‌کننده	پیکربنگ، نیروگاه هسته‌ای ← نیروگاه
- چندطیفی ۵۱ و ۱۱۸	هسته‌ای پیکربنگ کپشه ۱ و ۵۹
- ناندون قرمز ۵۶ ←	پیکل ۱۳۲
اسکای لاپ ۱۰۶	ترکیب‌های رنگی ۱۲۲ و ۱۲۹
اقیانوس‌شناسی، کاربردها در ۱۷۲	تصویر، تولید ۵۸ و ۱۲۲ و ۱۲۹ و ۱۳۱
انواع الکترومغناطیسی ۱۲	← عکسبرداری ۳۳ ←
انکاس از سطح برگ ۱۸۲	تصویر، آشکارکردن ۱۲۷

تصویر ۳. نمونه‌ای از فهرست راهنمای یک کتاب

بالای ستونها باید ترجمه شود و سایر قسمتهاً عیناً بیاید. در این موارد بهتر است کلیه جدولها، از هر نوع، دقیقاً واری و توضیحات ضروری ترجمه شود. در مواقعی هم جدا از ترجمه قسمتهایی از مطالب جدول، توجه به جهت و نحوه قرارگیری جدول است. ستون بعضی از جدولها بعد از ترجمه لازم است جابجا و از چپ به راست تغییر کند. از جمله این جدولها باید از جدول تبدیل آحاد و یکاها نام برد.

پاسخ مسائل یکی دیگر از بخشهای صفحه‌های آخر است که در انتهای کتاب قرار دارد. این قسمت را نیز ذیل عنوان جدولها آورده‌ایم. پاسخ مسائل در مواقعی محدود به پاسخ مسائل شماره فرد است و گاهی کلیه مسائل کتاب را دربرمی‌گیرد. در هر حال پاسخ مسائل هر فصل به تفکیک و با ذکر شماره هر فصل آورده می‌شود.

نمودارهای فامیلی (شجره‌نامه‌ها)، نمودار تشکیلات حکومتی، نقشه شهرها و استقرار و اسکان نیروهای نظامی از جمله مواردی است که در بخش ضمایم کتابهای تاریخی به زوایای دیگری از حاشیه:

(۴) برگرفته به تلخیص از آیین‌نامه انتشاراتی دانشگاه آزاد ایران.

(۵) در برخی از کتابها علاوه بر کتابنامه که اختصاص به کتابهایی دارد که مؤلف در نگارش مستقیماً از آنها استفاده کرده است، کتابهای خواندنی و مفیدی که نزدیک و همسنگ یا مضمون و محتوای کتاب است تحت عنوان «کتابهای خواندنی» یا «برای مطالعه بیشتر» البته در صفحه جداگانه ارائه می‌شود.

(۶) شرح مفصلتر درباره ضوابط و نحوه تنظیم فهرست راهنما را می‌توانید در آیین‌نامه انتشاراتی دانشگاه آزاد ایران دنبال کنید.

اعم از کتاب یا مجلد برای مزید اطلاع خواننده شرح مبسوطی آورده می‌شود و در مواردی اسم و نشانی مراکز و مؤسسه‌هایی که می‌توان برای اطلاعات بیشتر با آنها مکاتبه یا مذاکره کرد. ۵.

فهرست راهنما (نمایه)

یکی دیگر از صفحه‌های آخر کتاب فهرست راهنماست که تحت عنوان دیگری از جمله فهرست اعلام، نمایه، نامنامه و... هم در بعضی از کتابها دیده می‌شود. فهرست راهنما هم برای نامهای خاص و هم برای واژه‌ها و مفاهیم و در مواردی به صورت ترکیبی از آنها تهیه می‌شود. در کتابهای تاریخی و سفرنامه‌ها، فهرست راهنما اهمیت بیشتری دارد. در این دسته از کتابها گاهی چندین فهرست، البته به تفکیک تهیه می‌شود از جمله فهرست نام اشخاص، فهرست اماکن تاریخی، فهرست رودها و... در مواردی هم مجموعه آنها تحت عنوان فهرست اعلام یا نمایه در کتاب می‌آید. فهرست راهنما، خواننده را برای یافتن فلان نام یا بهمان واژه راهنمایی می‌کند و خواننده با توسل به آن می‌تواند به راحتی به صفحات مورد نظر مراجعه کند. ۶.

در سلسله مراتب صفحات آخر، فهرست راهنما در آخرین جایگاه قرار دارد. یعنی بعد از مشخص شدن و شماره‌گذاری صفحات کتاب تهیه و تدارک می‌شود. در کتابهای تألیفی تهیه فهرست راهنما کاری وقتگیر و مشکل است، اما در کتابهای ترجمه، با استفاده از فهرست راهنمای کتاب اصلی، تهیه این فهرست وقت کمتری می‌گیرد. در حال حاضر به کمک برنامه‌های کامپیوتری می‌توان همزمان با حروفچینی اولیه، مقدمات تهیه فهرست راهنما را فراهم کرد. برای این کار باید اسامی و مفاهیمی که قرار است ذیل فهرست راهنما بیاید در دستنویست کتاب به نحوی مشخص کرد. بعد از حروفچینی و گرفتن نمونه اول، فهرست راهنما نیز در اختیار تان قرار می‌گیرد (تصویر ۳).

جدولهای آماری و نمودارها

در کتابهای درسی و دانشگاهی، بخصوص در علوم پایه یکی از ضمایم اصلی و در واقع صفحه‌های آخر کتاب، جدولهای نسبتاً مفصلی است که بعضاً به همان صورت و بدون آنکه ترجمه شود در چاپ فارسی می‌آید. اما در مواردی قسمتهایی از جدول یا شرح

اغلب کتابها به غلطنامه اختصاص می‌یافت و در چاپهای بعدی کتاب با اصلاح غلطها در متن از مجموعه صفحات آخر حذف می‌شد. در سالهای اخیر در مواردی غلطنامه‌ها در یکی دو صفحه به‌طور جداگانه چاپ و تکثیر می‌شود و بین صفحات کتاب قرار می‌گیرد.^۸

یادداشتها - پی‌نوشتها

در تعدادی از کتابها یادداشتهای تفصیلی نویسنده و ارجاعات مفصل به دلایل کاملاً فنی و برای جلوگیری از خلط ضبط اسامی لاتین و سایر توضیحات با این یادداشتها، به‌جای آنکه در پای صفحات یا انتهای هر فصل بیاید، در صفحات آخر کتاب قرار می‌گیرد. یادداشتهای اخیرالذکر معمولاً فصل به‌فصل از یکدیگر تفکیک می‌شود و با شماره‌های همسان با متن در پایان کتاب می‌آید.

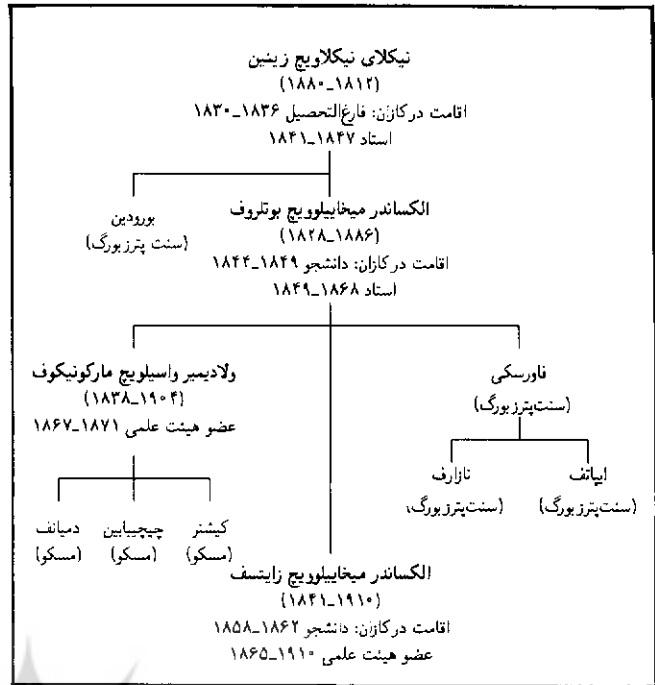
تصاویر رنگی و غیررنگی

تصاویر رنگی بعضی از کتابهای علمی، حتی تصاویری که در میانه متن قرار دارد، در مواردی به‌دلایل کاملاً فنی و اقتصادی یکجا به صفحه‌های آخر منتقل و در یک یا دو فرم هشت صفحه‌ای تنظیم و طراحی می‌شود.^۹ از طرف دیگر چون مجموعه تصاویر به‌طور جداگانه چاپ می‌شود اغلب کاغذ مورد استفاده در این قسمت متفاوت از کاغذ متن و از نوع گلاسه است و کیفیت چاپ تصاویر رنگی را افزایش می‌دهد.

در کتابهای علوم انسانی، بخصوص تاریخ قدیم و معاصر، بجز صفحاتی که پیش از این ذکر شد عکس شخصیتها، تصویر اماکن، اسناد و مدارک و نامه‌های تاریخی با شرحی کوتاه و موجز، بخشی از صفحات آخر این کتابها را تشکیل می‌دهد. تصاویر و مدارکی که در این قسمت قرار می‌گیرد بعضاً وضوح بیشتری به متن و مضمون کتاب می‌بخشد و در مواردی هم کاملاً جنبه تزئینی دارد و درواقع طریقه‌ای برای پرکردن صفحات سفید کتاب است.^۹

آگهی کتابهای چاپ شده و زیرچاپ

یکی از صفحه یا صفحه‌های پیش‌بینی نشده در مجموعه صفحات آخر کتاب مطالب مربوط به آگهی و معرفی کتابهای چاپ شده و زیرچاپ مؤسسه نشر است (تصویر ۵). معمولاً در کتابهایی که مجموعه صفحات آغاز و متن و صفحه‌های آخر به‌مضرب درستی از عدد ۸ ختم شود اصطلاحاً می‌گویند فرم کتاب جور است و صفحه سفید ندارد. اما اغلب مجموعه صفحات کتاب چنین سرانجام خوشی ندارد و یکی دو صفحه سفید باقی می‌ماند. بهترین راه‌حل برای استفاده از این صفحات، معرفی کتابهای مؤسسه است.

تصویر ۴. نمودار فامیلی (شجره‌نامه)

مضامین کتاب وضوح بیشتری می‌بخشد (تصویر ۴).

مؤخره - پیگفتار

از جمله بخشهای پایانی کتاب مؤخره (پیگفتار، پسگفتار) است که مشتمل بر افزوده‌هایی است که احیاناً در مراحل نهایی کار به‌دست آمده یا به توضیح بیشتری سوای توضیحات متن کتاب نیاز داشته است. البته مؤخره در کتابهای علمی و درسی تحت عنوان ضمیمه یا پیوست، جداگانه به‌مباحثی می‌پردازد که دریافت متن را برای دانشجو آسانتر می‌کند. لفظ مؤخره در کتابهای علوم انسانی تداول بیشتری دارد. بخصوص در سالهای اخیر، سرفظی کتابهایی که در زمینه تاریخ معاصر به‌رشته تحریر درآمده همین مؤخره‌هایی است که اغلب شخص دیگری بجز نویسنده یا گردآورنده کتاب، وظیفه نگارش آن را به‌عهده دارد.^۷

استدراکات و افزایشهای نهایی، مضمون بخش دیگری از صفحات پایانی کتاب است و به‌مطالب، مأخذ و توضیحاتی اشاره دارد که نویسنده بعد از تحریر و حروفچینی متن به‌آنها دست می‌یابد، با این همه به‌دلیل به‌تعویق افتادن حروفچینی و افزایش هزینه آماده‌سازی، هرگونه دخل و تصرف موکول به ارائه جداگانه آنها در انتهای کتاب می‌شود. مطالب اخیر احتمالاً در بازچاپ اثر در متن حک و اصلاح می‌گردد.

غلطنامه. در سالهایی که چاپ مسطح رواج بیشتری داشت و برخلاف چاپ افست، بازنگری و واریسی نمونه‌های چاپی در چند مرحله متوالی صورت نمی‌گرفت، یکی دو صفحه از صفحات پایانی

گروه فیزیک مرکز نشر دانشگاهی منتشر کرده است

آشنایی با حساب نانسوری و نسبت، تألیف درک لایزن، ترجمه محمدرضا بهروز
 آشنایی با نسبت خاص، تألیف رابرت رزیک، ترجمه جعفر گودرزی
 تئذآموز شیوه‌های ریاضی در فیزیک، تألیف زی. فازه، زی. مازاجسی، ترجمه لطیف
 کاشیگر
 توابع خاص فیزیک ریاضی، تألیف هاری هوشنات، ترجمه غلامرضا برادران
 خسروشاهی، فرخ حضرتی آشتیانی
 دوره فشرده فیزیک نظری (جلد اول) (مکانیک و الکتروینامیک)، تألیف لاندازلیف شیز،
 ترجمه رضا منصورری
 حرارت و ترمودینامیک، تألیف زیمانسکی، دیتمن، ترجمه حسین نونوچی، حسن شریفیان
 عطار، محمدهادی هادی‌زاده
 خطاهای مشاهده و محاسبه آن، تألیف تاپینگ، ترجمه محسن ندین
 روشهای ریاضی در فیزیک (جلد اول)، تألیف جورج آرفکن، ترجمه محی‌الدین
 شیخ‌الاسلامی، حسین فلسفی
 فیزیک (جلد اول)، تألیف هالیدی، رزیک، ترجمه مهدی گلشنی، ناصر مقبلی
 فیزیک (جلد دوم)، تألیف هالیدی، رزیک، ترجمه محمود بهار، نعمت‌الله گلستانیان
 فیزیک (جلد سوم)، تألیف هالیدی، رزیک، ترجمه محمود بهار، نعمت‌الله گلستانیان
 فیزیک آماری (دوره برکلی)، تألیف ف. رابف، ترجمه جعفر سیروس ضیاء، ابوالحسن
 فرج‌زاده
 فیزیک عمومی (جلد اول مکانیک)، تألیف مارچلو آلونسو، ادوارد جی. فین، ترجمه لطیف
 کاشیگر

تصویر ۵. استفاده مناسب از صفحات سفید برای معرفی سایر کتابهای مؤسسه

اما اهل فن عقیده دارند که مطالب صفحه‌های آخر هر مجلد بهتر است به‌طور مستقل در پایان همان جلد بیاید.

۳- کتابهای تألیفی اخیراً صفحه‌عنوان و حتی صفحه حقوقی و بعضاً پیشگفتار لاتینی را هم به مجموعه کارهایشان افزوده‌اند بنابراین بی‌مناسبت نخواهد بود اگر به صفحه یا صفحه‌های سفیدی در مجموعه صفحات آخر برخوردیم و از سر اتفاق کتاب هم تألیفی بود به‌راحتی این صفحه‌های سفید را در این راه خرج کنیم. اتفاقاً این کار برای کتابداران و کتابخانه‌های خارجی در طبقه‌بندی و ثبت و ضبط اطلاعات کتابشناختی بسیار مفید و قابل استفاده است.

۴- نکته آخر اینکه حروف صفحه‌های آخر در بیشتر کتابها متفاوت با متن انتخاب می‌شود. دلایل فنی این‌کار به‌طور قطعی روشن نیست اما شاید یکی از دلایل عمده آن تفکیک صوری متن کتاب از ملحقات و اضافات آن باشد. دلیل دیگر اینکه همین تفاوت صوری، در حد حروف، تا حدود زیادی توجه خواننده را جلب می‌کند.

با بررسی دوباره مجموعه صفحه‌های آخر می‌توان ادعا کرد که صفحات پایانی کتاب، اعم از درسی و غیردرسی، ارتباط نزدیک و پیوسته‌ای با متن دارد و خواننده ناگزیر از مراجعه به آنهاست. تفاوت عمده صفحات آخر و صفحات آغاز در این است که خواننده از دریچه صفحات آغاز با کتاب آشنا می‌شود و به‌دنیای پر افت و خیز متن قدم می‌گذارد، اما برای طی این راه و درک و دریافت شایسته متن، ناگزیر است در مواردی هم به صفحه‌های آخر متوسل شود. جستجوی یک واژه در واژه‌نامه با نامی آشنا در فهرست راهنما یا مراجعه به نمودار تشکیلات اداری فلان سلسله حکومتی و در نگرستن به تصویری از جوانی و شباب اندیشمندی سپیدموی و خسته، از جمله فرصتهای شایسته‌ای است که صفحه‌های آخر کتاب در اختیار خواننده قرار می‌دهد.

حاشیه:

(۷) در مواقعی همین مؤخره و مطالب مشابه آن، نه در پایان کتاب بلکه به‌صورت پانویس در متن، همین نقش را ایفا می‌کند و جابه‌جا اشتباه نویسنده، کاستی و خلط مباحث طرح شده را یادآور می‌شود.

(۸) البته در حال حاضر حتی اگر تعداد اغلاط بیشتر از حد متعارف هم باشد نه غلطنامه‌ای فراهم می‌آید و نه آنکه بر طرف کردن غلطها و لیتوگرافی مجدد با قیمت‌های گزاف فعلی مقرون به صرفه خواهد بود.

(۹) چاپ تصاویر رنگی متن مطابق کتاب اصلی متضمن هزینه بسیار زیادی است. در مواردی تصاویر رنگی، بخصوص نمودارهای خطی رنگی بعد از بازسازی و رسامی به‌صورت غیررنگی چاپ می‌شود و به‌دریافت و درک مطلب هم لطمه‌ای نمی‌زند.

برای این کار شیوه‌های مختلفی در تنظیم و طراحی اعمال می‌شود که فهرست‌وار به چند نمونه اشاره می‌کنیم:

- معرفی کتابها با ذکر نام کتاب، نویسنده و مترجم
- ذکر مشخصات فوق به‌ضمیمه شرح تفصیلی مطالب کتاب
- ارائه تصاویر روی جلد یک یا چند کتاب در هر صفحه و اما چند نکته تکمیلی:

۱- در بعضی از کتابها ناشر دقتاً به‌خاطر می‌آورد که بد نیست فهرست مطالبی هم برای کتاب تهیه کند یا آنکه سفید بودن یکی دو صفحه آخر کتاب چنین تصمیمی را ایجاب می‌کند. در هر حال اگر در انتهای کتابی چشمتان به جمال فهرست مطالب روشن شد اصلاً تعجب نکنید. این کار به‌احتمال زیاد دلایل فنی داشته است یا شاید به تبعیت از کتابهای چاپ فرانسه، که فهرست را در انتهای کتاب فرار می‌دهند، تصمیم گرفته‌اند که لافل فهرست مطالبشان از نوع فرانسوی باشد.

۲- حجم زیاد بعضی از کتابها ناشر را ناگزیر می‌کند ترجمه فارسی کتاب را در دو مجلد منتشر کند. در این دسته از کتابها تکلیف بعضی از صفحه‌های آخر دستخوش تغییراتی می‌شود. مثلاً در مواردی واژه‌نامه و حتی فهرست راهنما به‌علت ضیق وقت و نداشتن جای مناسب و مصلحتهای دیگری که چندان آشکار نیست یکجا به‌انتهای مجلد دوم منتقل می‌شود. درحالی که پاسخ مسائل و تعدادی از مطالب صفحات آخر، حتی در صورتی که کتاب در دو مجلد چاپ شود، باید به‌ضرورت در دو مجلد کتاب تقسیم شود.